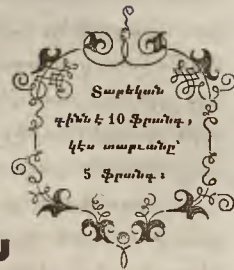

ԵՐԽՈՒՄ

Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ե Կ Ա Ն

Թ Ի Ի 11.

1862

Ե. ՀԱՅՈՐ

ԴՊԱՐՈՒՆԻ
ՔՐԻՍՏՈՆԱԿԵՆ ՎԻՍՏԱՆԵՐՆԵՐ:

Եկ կողմանէ բովանդակ հո-
ղագնտիս ազգերը՝ մտա-
դրութիւններն լոնտոնի հա-
մաշխարհական արուեստից
տեսարանին վրայ դարձու-
ցած ժամանակը, մէկալ
կողմանէ բովանդակ հաւա-
տացեալ ժողովուրդոց աչքը
քրիստոնէութեան մայրաքաղաքին՝
Հռոմայ վրայ ուղղուած է, ուր՝ ինչ-
պէս ամենուրեք ծանօթ է, սրբազան

Քահանայապետին ինդրելովը բազմաթիւ արքեպիս-
կոպոսներ ու եպիսկոպոսներ կը ժողովուին, ճաբոնի
մարտիրոսներուն սրբացուցման հանդիսութեանց ներ-
կայ գտնուելու համար:

Ճաբոն, Ասիայի հին կայսրութիւններէն մէկը,
մինչեւ վերջապահներորդ դար հետնոսութեան խաւա-
րին մէջ մնացած էր: Քրիստոսէն 1542 տարի ետքը,
Բինդոյ Բորդուկայի նաւապետն ըստ պատահման ա-
լէկոծութենէն Ճաբոնի ծովեզերքը զարնուելով, մին-
չեւ նոյն ատեն Եւրոպացւոց բոլորովին անծանօթ
եղող աս երկիրն առաջին անգամ գտնելու պար-
ծանքն ունեցաւ: Բորդուկայիք երկրորդ տարին ուրիշ
նաւ մը խրկեցին կրկին դիտաւորութեամբ, նախ ան
կողմերը գաղթականութիւն մը հաստատելու եւ եր-
կրորդ քրիստոնէութիւնը տարածելու համար:

Ս. Փրանկիսկոս Քսաւէր, որն որ նոյն ժամա-
նակ Հնդկաստան կը գտնուէր, Ճաբոնի վրայ զանազան
տեղեկութիւններ ընդունելով, եռանդը բորբոքե-
ցաւ ու 1549ին ուրիշ երկու ընկերներով եւ քանի
մը նորադարձ քրիստոնէականներով Ճաբոն անցաւ: Քիչ
ժամանակուան մէջ իր առաքելական աշխատու-
թեամբը քրիստոնէութիւնը նոյն երկրին մէջ հսկայ-
աբայլ յառաջ գնաց, այնպէս որ անկէ երեսուն տա-
րի ետքը քրիստոնէից թիւը մինչեւ 200,000ի կը

հասնէր, որոնց մէջ կային իշխաններ ու թագաւոր-
ներ ալ:

Սակայն՝ ինչպէս գրեթէ ամէն տեղ՝ նոյնպէս
Ճաբոնի մէջ ալ, քրիստոնէութիւնը երկայն ժամա-
նակ խաղաղ ու հանդարտ չմնաց: Աւետարանական
քարոզչաց՝ իրենց առաքելական գործունէութիւնը
սկսելուն վրայ քառասուն տարի չանցած, քրիստո-
նէից դէմ՝ սոսկալի հալածանք մը սկսաւ (1587ին):
Նոյն ժամանակ թէպէտ եկեղեցին ցաւով տեսաւ աս
նորադարձ երկրին մէջէն քրիստոնէութեան մինչեւ
վերջին հետքին ալ ջնջուիլը. սակայն ան մխիթարու-
թիւնն ալ ունեցաւ որ բազմաթիւ քրիստոնէայք
սուրբ հաւատքին համար կեանքերնին զոհեցին:

Ճաբոնի վրայ նոյն ժամանակ տիրող Դայմոյ-
Սամա կայսրը, քրիստոնէից այնչափ հակառակութիւն
չունէր, մանաւանդ թէ տէրութեան պաշտօնէից մեծ
մասը քրիստոնէայ էին: Նոյն իսկ թագուհւոյն քովը
խել մը նորադարձ քրիստոնէայ տիկնայք կային, ո-
րոնց համեստութիւնն ու չքնաղ առաքինութիւնները
զամէնքը կը զարմացընէին: Սակայն Արիմայի թա-
գաւորութեան մէջ քանի մը քրիստոնէայք՝ իշխան-
ներէն մէկուն ըրած անվայել ու անիրաւ առաջար-
կութեան հաւանիլ չուզելով, իշխանը վրէժ առ-
նելու համար ընդհանրապէս բոլոր քրիստոնէականները
կայսեր իբրեւ ապստամբ ամբաստանեց:

Բաներն աս վիճակի մէջ էին, մէյ մ'ալ Սպա-
նիայի տակ եղող Փիլիպպեան կղզիներուն փոխար-
քան, Բորդուկայցւոց վրայ նախանձելով, ուզեց Ճա-
բոնի հետ առանձին վաճառականութեան դաշինք
գնել, եւ Փրանկիսկեանց կարգէն չորս հոգի իբրեւ
դեսպան Ճաբոն խրկեց: Կայսրն անոնց բերած պար-
գեններն ընդունեցաւ, եւ իրենց հետ շատ սիրով
վարուեցաւ, խնդրածնին ալ կատարեց, հրաման տա-
լով որ նոյն Փրանկիսկեանք եւ ընդհանրապէս Սպա-
նիացիք կարենան Մէագոյ ու Օզագա բնակութիւն
հաստատել, եւ Սպանիացիք բոլոր տէրութեան մէջ
ազատ վաճառականութիւն ընել: Միայն պայման
գրաւ որ քարոզչներն իր ժողովուրդեան քրիստոնէա-
կան կրօնը հրապարակաւ չքարոզեն: Իսկ Փրանկիս-
կեանք առանց ասոր միտ գնելու՝ սկսան հրապարա-

կաւ քարոզներ տալ, որուն վրայ թէպէտ Դպրոցը Սամա շատ զարացաւ, սակայն հաւանական է որ ասիկայ այնչափ մեծ հետեւութիւն մը չէր ունենար՝ եթէ նոյն միջոցին ուրիշ դէպք մը չպատահէր, որն որ հալածանքին բուն սկզբնապատճառը կը համարուի:

Սպանիացի վաճառականի մը նաւը Դոսայի թագաւորութեան Ուրանտոյ քաղաքին նաւահանգիստը նետուելով, վաճառականը տեղւոյն թագաւորէն խնդրեց որ իրեն հրաման տայ փոթորկէն խորտակած նաւը նորոգելու: Թագաւորը երկայն ժամանակ երկդիմի պատասխաններ տալէն ետքը, վերջապէս կայսեր հրամանաւը՝ նաւն ու մէջի վաճառքները յարբուսիս գրաւեց: Նաւապետն անմիջապէս աս անիրաւութեան դէմ կայսեր բողոքեց. սակայն անօգուտ: Օր մը թագաւորին ու բազմաթիւ իշխաններու առջեւը ասոր վրայ վիճուած ժամանակ, նաւաստիներէն մէկը ճաբոնցւոց վրայ վախ ձգելու համար, սկսաւ Սպանիայի թագաւորին ահել զօրութիւնը չափազանց խօսքերով մեծցընել, եւ աշխարհացոյց տախտակ մը հանելով, Սպանիացւոց՝ Եւրոպայի, Ասիայի, Ափրիկէի ու Ամերիկայի մէջ ունեցած երկիրներն անոնց ցուցուց: Իշխանները զարմանալով թէ վեհապետ մը ինչպէս կրնայ աշխարհքիս գրեթէ կէսն իր իշխանութեան տակ ունենալ, Սպանիացւոց հարցուցին որ Ձեր կայսրն այսչափ երկիրներու տէրութիւնն ինչ կերպով ձեռք բերած է: Ասկէ դիւրին բան չկայ, պատասխանեց Սպանիացիներէն մէկը: Մեր թագաւորը երկրի մը տիրելէն յառաջ քարոզչներ կը խաւրէ, որոնք նոյն երկրին բնակչաց մէկ մասը քրիստոնէութեան կը դարձընեն. անկէ ետեւ թագաւորը զօրք կը խաւրէ, որոնք նորադարձ քրիստոնէից հետ միացած՝ բուն տեղացի իշխանը կը վաճառեն ու երկիրն իրենց իշխանութեան տակ կ'առնուն:

Իշխաններն աս խօսքը շուտ մը կայսեր ականջը հասցուցին, որն որ անմիջապէս Մէագոյի ու Օղագոյի կառավարներուն հրաման խաւրեց որ նոյն քաղաքները գտնուող վեց Փրանկիսկեաններն ու երեք Յիսուսեանները բանտարկեն, երբեւն ընելով որ քարոզիչ մը կենդանի չթողու: Ասկէ զատ՝ հրաման հանեց որ բոլոր իր կայսրութեան մէջ եղած քրիստոնէից ցանկն առնուի: Աս լուրը տարածուելուն պէս, քրիստոնէայք սկսան ամէն տեղերէն գունդաւ գունդ վազել գալ. ամէն հասակէ ու ամէն սեռէ մարդիկ ցանկին մէջ գրուելու կ'աւանդուէին: Զարմանալի բան էր նորադարձ ճաբոնցւոց մարտիրոսութեան ցուցուցած եռանդը. կանայք ծանրագին շքեղ զգեստներ կը պատրաստէին, որպէս զի իրենց մարտիրոսութեան յաղթանակին օրը հազնին: Նոյն իսկ տղաք իրենց հասակէն վեր զարմանալի քաջասրբութիւն կը ցուցընէին: Ասոնց աներկիւղ հաստատութեան իրերէ ցոյց՝ հետեւեալ դէպքը կը յիշատակուի: Արիմայի թագաւորին զինուորներէն մէկը ճամբան գացած ատենը՝ վիզը վարդարան կախած տղու

մը կը հանդիպի: Զինուորը տղուն մօտենալով՝ նոյն վարդարանն իրմէ կ'ուզէ. սակայն տղան պատասխան կու տայ որ Սուրբ իրերը հետեւողին մը ձեռքը տալն արգելեալ է: Եթէ չես տար, կ'ըսէ զինուորը, զքեզ կը մեռցընեմ: Կ'ուզես նե՛ մեռցուր. պատրաստ եմ մեռնելու, կը պատասխանէ տղան, եւ ծնկի վրայ իյնալով, վիզը կը բանայ ու ձեռուները կուրծքը դրած՝ սրդ հարուածին կը սպասէ: Զինուորը տղուն աներկիւղութեան վրայ զարմացած, զինքը վեր կը վերցընէ, կը պահէ ու անկէ կը հեռանայ:

Մէագոյի կառավարը տեսնելով որ կայսեր սպառնալիքը յուսացուածին պէս ելք չ'ունենար, եւ քրիստոնէաները վախցընելու տեղ՝ զիրենք աւելի եւս կը քաջալերէ քրիստոնէութիւնին յայտնելու, որով եւ անհամար բազմութիւն մը մարտիրոս ըլլալու կը դիմէ, հրատարակեց որ կայսրը միայն քարոզչները մեռցընելու հրաման հանած է, որոնք իր հրամանին դէմ գործած են: Իրօք ալ 1589ին Կեկտեմբերի 10ին Օղագոյի կառավարը, գործակալ մը կանչեց եւ հրամայեց որ բանտարկեալները Մէագոյ տանի, եւ հոն եղած երեք կրօնաւորներն ու տասուերկու անոնց ծառայող նորադարձ ճաբոնցիները մեկտեղ առնելով, որով ընդ ամէնը քսանուցորդ հոգի կ'ըլլային, քաղաքին հրապարակին մէջ քթերնին ու ականջնին կտրել տայ, եւ անկէց ետքը Օղագոյ ու Մագոյի քաղաքներուն փողոցներուն մէջէն խայտառակութեամբ պտտցընելէն ետեւ, Նանկազագի տանելով՝ հոն խաչել տայ:

Այլ պատմուի որ աս առթիւն մէջ պաշտօնակալներէն մէկը, գատապարտելոց ցանկը կարգացած ժամանակը, Մատաթիա անուամբ մէկը՝ որն որ Փրանկիսկեանց տան հոգաբարձուն էր, պակսելով, պաշտօնակալը սկսեր է զինքը բարձրաձայն կանչել: Մօտերը բնակող քրիստոնէայ մը, որն որ նոյն անունը կը կրէր, անմիջապէս տնէն դուրս կը վազէ եւ պաշտօնակալին երթալով, Թէպէտ ձեր խնդրած մարդը ես չեմ, կ'ըսէ, սակայն ես ալ քրիստոնէայ եմ եւ անունս ալ Մատաթիա է: Աս բաւական է, կը պատասխանէ պաշտօնակալը, դուն ալ մեկալներուն քով մնացիր: Արի քրիստոնէան ուրախութենէն ինք զինքը կորսնցուցած, անմիջապէս վկայից կարգը կը մտնէ, ինք իրեն երանի տալով այնպիսի ցանկալի վեճակի մը հասնելու արժանի ըլլալուն համար:

Ամենէն աւելի քրիստոնէից շինութիւն ու հետեւող զարմանք պատճառողներն էին երեք տղաք, որոնք քահանայից դպրութիւն կ'ընէին: Ասոնցմէ երկուքը, Անտոն եւ Թովմաս անունով, տասնուհին տարեկան էին, իսկ ամենէն պզտիկը՝ Լուգովիկոս, տասուերկու տարեկան էր: Ասոր համար կը պատմեն որ իսկզբան ցանկին մէջ չէր առնուած, սակայն բանն իմանալուն պէս՝ սկսեր է լալ ու պոռալ, մինչեւ վերջապէս զինքը հանդարտեցընելու համար հարկ եղեր է ցանկին մէջ գրել:

Բանտարկեալները երեքական հոգի սայլերու վրայ դրած, սկսան դէպ ի նանկազագի քաղաքը տանիլ, ուր պիտի խաչուէին: Աս ճանապարհորդութեան մանրամասն պարագաները ճաբոնի պատմութեան մէջ սրտաշարժ եղանակաւ կը պատմուին: Հայր Պետրոս Մկրտիչեան, որն որ աս ընտրելոց գնդին առաջնորդն էր, իր ընկերները՝ սպանիացերէն կը քաջալերէր, իսկ ետեւէն եկող անթիւ անհամար ժողովուրդեան ճաբոններէն կը քարոզէր: Երեք տղաք՝ որոնք առանձին սայլի մը վրայ դրուած էին, այնպէս եռանդեամբ ու սրտաշարժ եղանակաւ աղօթք կ'ընէին, որ նոյն իսկ պահապաններն արցունքնին չէին կրնար բռնել: Ետեւէն գացող բազմութիւնը՝ զինուորներուն կ'աղաչէին որ զերենք ալ մարտիրոսաց թուոյն մէջ առնուին. սակայն անոնք կը մերժէին, ըսելով որ կայսրը միայն քարոզիչները մեռցնելու հրաման հանած է. միայն երկու եռանդնոտ քրիստոնէայք՝ որոնք բոլոր ճամբորդութեան ժամանակ քարոզիչներուն կը ծառայէին, զինուորներէն բռնուեցան, եւ մէկաշնորուն հետ դասուեցան: Այսպէսով նահատակաց թիւը 26 եղաւ:

Նանկազագի քաղաքէն քիչ մը հեռու բլրակ մը կայ, որն որ անչափ մարտիրոսներուն արեամբն ոռոգուած ըլլալուն համար, Լեառն մարտիրոսաց առնուն առած է: Հոն արդէն խաչեր կանգնած պատրաստած էին: Ճաբոնի խաչերը տեսակ մը ձեւ ունին. վարի կողմերը ոտուրները դնելու համար տախտակ մը կայ, մէջտեղերն ալ նստարան մը դրուած է: Գատապարտեալներն ասոր վրայ ոտքէն մէջքէն ու երկու ձեռուներէն կապելէն ետքը՝ կողերնին տիգով կը խոցեն: Արդ զատոնք ալ նոյն եղանակաւ խաչերուն վրայ հաստատելէն ետեւ, տէգի հարուածներով մեռցուցին: Այսպէս Քրիստոսի արի նահատակները փետրուարի 5ին ուրբաթ օր մը կատարուեցան:

Ուրբանոս Ը. քահանայապետը հրաման տուաւ որ իբրեւ մարտիրոս յարգութիւն ընդունին. իսկ հիմայ Պիոս Թ. քահանայապետը զերենք հանգիստութեամբ սրբոց կարգը դասել կ'ուղէ. որուն համար ալ ինչպէս ըսինք, բոլոր կաթողիկէ աշխարհքին հայրապետները Հռոմ հրաւիրած է, որ իրենց ներկայութեամբ հանգիստին շքեղութիւնը մեծցնեն*:

* Սոս ժամանակները Անգղիացի հռչակաւոր Փրլէրգըն տիկին մատենագիրը ԼԱՌԵՆՏԻՆ անուամբ վէպ մը հրատարակած է, որուն մէջ գեղեցիկ բանաստեղծական երանգներով նոյն մարտիրոսութեան հանդիպած ժամանակին ճաբոնի քրիստոնէից եւ ընդհանրապէս ան երկրին հանգամանքը կը նկարագրէ, մէջը վերալիշեալ մարտիրոսներուն նահատակութիւնն ալ հիւսելով, եւ բազմաթիւ ծանօթութիւններով՝ պատմական դէպքերը բանաստեղծական նկարագիրներէն զանազանելով: Միտք ունիմք մօտեօր հրատարակել նոյն վէպը, որն որ ամէն տեղեկներուն դատաստանին նայելով, Անգղիական մատենագրութեան նշանաւոր կտորներէն մէկն է. եւ արդէն մատենագիր տիկինը անունն ու մինչեւ հիմայ հրատարակած գրուածները բաւական երաշխաւորութիւն կու տան ըսածներնուս ստուգութեան:

ԲՆԱՊԱՏՄԱԳԱՆ

Աղոռնու:

(Վերջ:)

Լսոնց գլխաւոր սնունդը ներիգեան կամ կարճագի մուկն է, բայց վայրենի բազերու եւ սագերու վրայ ալ կը յարձակին: Որսորդները կը պատմեն որ մայր աղուէսն իր ձագերն առած՝ լճի մը քով կ'երթայ, ուր աս տեսակ լողացող թռչուններ կը գտնուին, ու ձագերը խոտի մէջ հանդարտ նստեցընելէն ետեւ՝ ինք լիճը կը մտնէ եւ թռչնոց վրայ կը յարձակի: Մայր սագերն ու բազերն իրենց գետ չթեւաւորուած ձագերը պաշտպանելու համար՝ զննքը հալածելու կը սկսին: Խարդախ աղուէսը փախչելու երես բռնելով՝ դէպ ի ցամաք կը լողայ, որով ծերագոյն թռչունները կատաղութեամբ իր ետեւէն կ'իյնան. բայց աղուէսը դարանի դրած ձագերովը մէկէն ցամաքի վրայ անձարակ թռչնոց վրայ կը յարձակի ու մեծ կոտորած կ'ընէ: Չմեռը հաւերով ու նապաստակներով կը սնանի: Իր գլխաւոր թշնամիները՝ մարդէն զատ, շատակեր անասունն ու բու թռչունն է:

Գուն ուրեք ամբողջ տարի մը մի եւ նոյն տեղը կը կենան, ինչու որ գաղթական մկանց ետեւէն կ'երթան, որն որ հասարակօրէն ան ատեն կը պատահի՝ երբ որ նոյն ցրտաշունչ կողմերը երկար ատեն արեւը չիծագիր: Սամոյէտք աղուէսներուն չուին ետեւէն կ'երթան ու զերենք հաղարներով կը բռնեն: Չարմանալի է որ Եհնիսէյ գետին քովերն ապրող աղուէսները աւելի մեծ կ'ըլլան. նոյնը կը պատահի միանգամայն սպիտակ արջուն, նապաստակին, գայլուն եւ բուին, որոնք հասարակօրէն հոն ուրիշ տեղերէն աւելի մեծ կ'ըլլան:

Փալլաս բնագիտնին նայելով, սպիտակ աղուէսն աւելի հարաւային կողմերն ալ մինչեւ 60 աստիճանի մէջ կը գտնուի, ու Քամօթթայի մէջ ալ տարածուած է, խիստ բազմածին է, մինչեւ տասուերկու ձագ մէկէն կը ձկնէ: Սառուցի կտորներու վրայ Պերրինի եւ Ալեուութեան կղզեաց պցելութեան կ'ելլէ, բայց հոն հասնելէն ետեւ՝ այնպէս անօթի ու յանդուգն կ'ըլլայ. որ քնացողներուն ամէն ուտելիքները, նոյն իսկ կօշիկները կ'առնու կը գողնայ եւ հազիւ դաւաղանաւ կը վաճառուի: Թէ որ ուրիշ ուտելու բան չիգտներ, ձկով կը սնանի. իր պաշարը հողի մէջ կը թաղէ, առջեւի ոտուրներով փոս մը բանալով ու ցուկով նորէն հողը լեցընելով: Հոն նոյն աղուէսներն ամառը բաց գորշագոյն կ'ըլլան, նոյն իսկ անոնք ալ՝ որոնք ձմեռը կը սպիտականան: Սամոյէտք եւ Օսթեաք քաղաքներէն եղջերուի եղջիւրներէ շինուած բահերով ասոնց գետնափորները կը բանան, զերենք ագիէն կը բռնեն ու մէկէն գետինը զարնելով գլուխն կը ջախջախեն: Ամենէն յառաջ փոսին առջեւը ականք կը դնեն եւ երբ որ բան մը չեն լսեր, ձիւնը պեղելու կը սկսին, որով անասունները կ'արթնան,

եւ փոնգալով՝ իրենք զիրենք կը մատնեն: Չմերուան սպիտակ տեսակն ամենէն աւելի յաճախ է, եւ ասոնց մուշտակին մաղերն աւելի երկայն կ'ըլլան: Ենիսէյ գետին քով Մանկասէա քաղաքէն՝ որն որ Թուպուք քաղաքին հիւսիսային կողմը կ'իյնայ, տարի եղած է՝ որ մինչեւ 40,000 մուշտակ դուրս հանուած է: Բայց ան տարիները՝ երբ որ աղուէսները գաղթականութեան կ'ելլեն, հազիւ 3000 աղուէս կը բռնուի: Ալեուութեան կղզեաց վրայ ամէն տարի հազարաւոր աղուէս գաւազաններով կը սպաննեն: Ի վերայ այս ամենայնի ասոնց թիւը չիպակսիր: Նոյն տեղը կը գրտնուի միանգամայն շատ ծանրագին կապոյտ գորշագոյն տեսակը, որն որ աղբներէն ցամաք նետուած ձկնրով կը սնանի: Ասոր գոյնին փոփոխութիւնը պարզ պահէն յառաջ չիգար, ինչու որ տաք սենեկի մէջ ալ գոյնին փոփոխութիւնը դիտուած է: Չկայ անասուն մը՝ որ այնչափ թանձր ու խիտ մուշտակ ունենայ, այնչափ ջերմութիւն պահէ եւ այնչափ ելեկտրականութիւն ունենայ, ինչպէս աս աղուէսը: ասոր հակառակ մորթը շատ բարակ ու փափուկ է:

Թինեման՝ որն որ քանի մը տարի իսլանտիա կղզւոյն վրայ անցուցած է, կը հաստատէ որ կապուտակ եւ սպիտակ գոյնը պարզ պատահական փոփոխութիւն մ'ըլլայ, ինչու որ հոն թէ ամառ եւ թէ ձմեռ նոյն գոյնով աղուէսներ դիտուած է: Ասիկայ բոլոր կղզւոյն վրայ տարածուած է եւ ան տեղուան մէկհատիկ յափշտակող գաղանն է: Չմեռը ինչ որ կը գտնէ՝ կ'ուտէ, նոյն իսկ ծովէն ցամաք նետուած ձկնը, կարկինոսներ ու խոտնջներ: ամառը թռչնոց եւ հաւերէնաց ետեւէն կ'իյնայ:

Պրազիլիայի առաջին (C. azarae): Ասիկայ հազիւ քսանուամէկ, իսկ ագին տասուերեք մատ է, մոխրագոյն է, վզին երկու կողմը կարմրագոյն, իսկ ողնաշարին վրայ սեւ շերտ մը ունի: Հարաւային Ամերիկայի մէջ Անտեան շրթային արեւելեան կողէն սկսեալ, մանաւանդ Պրազիլիայի ու Բարակուայի թէ անտառաց եւ թէ բաց դաշտերուն վրայ, խիստ շատ կը գտնուի, եւ հասարակ աղուեսուն նման կեանք կ'անցընէ, միայն անոր պէս իրեն գետնափոր չիբանար, այլ կամ թփերու եւ ծառոց տակ իր որջը կը դնէ, եւ կամ գոտեւոր անասնոյն խոռոչները կը յափշտակէ: Հոնտեղաց գարնան սկիզբը՝ որն որ Հոկտեմբեր ամսոյն մէջ կ'իյնայ, երեք մինչեւ հինգ ձագ կը բերէ: Գիշերատեն կը թափառի ու գեղերու կը մտնեայ, որպէս զի հաւերէնաց այցելութեան ելլէ: ասով շատ փնասակար է: Ինչպէս նաեւ շաքարի եղէգը խածնելով ու անոր հիւթը ծծելով՝ մեծ փնասներ կը հասցընէ շաքարի հունձքին: Աս պատճառիս համար միայն զինքը կը հայածեն, ինչու որ նոյն տաք տեղերն անոր մուշտակը չեն կրնար գործածել: Չագ բռնուելով՝ դիւրաւ կ'ընտանենայ ու որսին հետքը գտնելու կը գործածուի:

Աղուէսներն առհասարակ օդաբաժնին աղբե-

ցութեանց ամենէն աւելի ենթակայ են, եւ իրենց մէջ այնպէս էական զանազանութիւններ կան, ինչպէս մեր ընտանի անասնոց վրայ օրըստօրեայ փորձով կը տեսնենք: Մեր հասարակ աղուեսներէն շատերը կարմրագոյն են, բայց անոնց մէջ սպիտակ կամ արծաթագոյն ալ կը գտնուի, որոնք ամէն ալ ագւոյն ծայրը ճերմակ փունջ (ծաղիկ) մ'ունին: Կան ոմանք՝ որոնք երկայնաձեւ մարմին ունին եւ որոնց մուշտակին գոյնն անմաքուր եւ անհասարակ է: Հիւսիսային գաւառաց մէջ ամէն գոյններով աղուէսներ կան, ինչպէս որ վերը տեսանք, այս ինքն՝ սեւ, երկնագոյն, երկաթագոյն, ճերմակ՝ մթագոյն ոտքերով, ճերմակ՝ սեւ գլխով, ճերմակ՝ սեւ ծաղկով եւ այլն: Մեր հասարակ աղուէսները սկզբնաբար պաղ գաւառներէն յառաջ եկած կ'երեւան եւ չափաւոր օդաբաժնին մէջ աղէկ յառաջ կու գան, բայց աւելի հարաւային ջերմ գաւառաց մէջ չեն դիմանար: Ասոր հակառակ թէ տեսակաւ եւ թէ քանակութեամբ պաղ գաւառաց մէջ ամենէն խիստ պաղին կը դիմանան, ինչպէս՝ Եւրոպայի, Ամերիկայի եւ Ասիայի սառնապատ երկիրներուն մէջ:

Ճերմակ աղուէսներուն մուշտակն այնչափ յարգի չէ, մաղերը դիւրաւ կը թափին, մոխրագոյն ճերմակներունը աւելի յարգ ունի, կապուտակագոյններուն եւ կոնակի վրայ ճերմակ շերտ ունեցող աղուէսներուն մուշտակը դուռ ուրեք գտնուելուն համար՝ շատ սուղ կը ծախուի: Ամենէն յարգի սեւն է, որն որ սամուրներէն ետեւ՝ ամենէն սուղ եւ պատուական կը համարուի:

ՎԵՐԱԿԱՅԻՆՈՒԹԵԱՆ

Իտալիայի համաժողով պատմութիւնը:

(Հարունակութիւն):

Ը.

Իտալիայի մէջ՝ զաղղիական մեծ յեղափոխութեան աւտոնէն սկսեալ՝ պատահած դէպքերը:

Ա. Մ Ի Զ Ո Յ

1789—1815.

Իտալիայի Պատմութեան Եօթներորդ Երջանը կը բովանդակէ՝ Գաղղիայի մեծ Յեղափոխութենէն (1789) մինչեւ 1850 անցած ժամանակը, որուն մէջ Իտալացիք հին ատենուան Իտալիայի ազատութեան գաղափարներով լցուած՝ նոր անկախութիւն ստանալու այլեւայլ փորձեր ըրին:

Գաղղիական նոր հասարակապետութեան զօրբերուն պատերազմած առաջին տեղերէն մէկն եղաւ Սաւոյա ու Նիսա (Նիցցա), որոնք Սարդինիայի թագաւորին իշխանութեան տակ էին: Աս թագաւորը Վիկտոր Ամադէոս Գ. 1792ին Աւստրիայի հետ նիդակակցութեան դաշն դրած էր՝ Գաղղիացւոց դէմ միաբան գործելու: Անոր

Համար Գաղղիացիք մէկ անգամ Սաւոյա առնելէն ու քիչ մը ետքը կորսնցընելէն ետեւ, նորէն եկան նոյն գաւառն առին ու Բիէմնդի մէջ յառաջ գացին:

Նոյն 1792 տարւոյն վերջերը Գաղղիայի նաւատորմին այլեւայլ նաւերը բոլոր Միջերկրական ծովուն մէջ տարածուած էին. մէկ քանին Գենուայի առջեւը, մէկ քանին ալ Նէպոլոնոյ առջեւը հասնելով, կը ջանային Գաղղիայի նոր հասարակապետութիւնն ամէն տեղ իբրեւ օրինաւոր տէրութիւն ընդունել տալ: Եւ իրօք ալ Նէպոլոնոյ տէրութիւնը քիչ մը ատեն ընդգրկմանալէն ետքը՝ նոյն հասարակապետութիւնը ճանչցաւ, ու անոր հետ բարեկամական յարաբերութեան մէջ մտաւ: — Իսկ Իտալիայի միւս տէրութիւնները կը ջանային չեզոքութիւն պահել: Տոսկանայի մեծ դուքսն ամենէն առաջ հասարակապետութեան հետ բարեկամական յարաբերութիւնները դադարեցնելու սկիզբ ըրաւ, Գաղղիայի հետ պաշտօնական հաղորդակցութիւնը կտրելով: Նէպոլոնոյ թագաւորն ալ՝ Անգղիացւոյ նաւերն իր երկրին ծովեզերաց մօտ երեւնալու սկսելէն ետքը՝ Գաղղիայի դէմ՝ թշնամական լեզու բանեցընելու ծափայ բռնեց, եւ Սարդինիայի տէրութեան տասնութը հազար հոգի օգնական զօրք խաւրելու խօսք տուաւ: Վենետիկոյ ազնուապետական հասարակապետութիւնը իր հեռաւորութեամբ զինքն ապահով սեպելով՝ կը յուսար ու կը ջանար չեզոքութիւն պահել:

Հասարակապետութիւնն իր զօրքն ուրիշ դիւեր զբաղեցնած ըլլալով, Իտալիայի բանակը չէր կրնար այնպէս շուտով զօրացնել ու ընտիր զօրապետներու յանձնել: Վերջապէս Նաբոլէոն Պոնափարդէ 1794ին Իտալիա գտնուող զօրաց մէկ բաժնին վրայ հրամանատար դրուելով, ուրիշ քանի մը զօրապետներու հետ 14 հազար նոր զօրքով Ալպեան լեռներն անցաւ եւ Սարդինիացւոյ ու Աւստրիացւոյ միացեալ զօրքերուն վրայ մէկ ամսուան մէջ քանի մը յաղթութիւններ ընելով, Գաղղիացւոյ մինչեւ ան ատեն Սարդինիայի տէրութեանէն առած երկիրներն ու ծովու կողմանէ իրենց նաւերուն երթեւեկը՝ մանաւանդ զօրաց պաշարի ու պիտոյից համար՝ ապահովուց:

Աս յաղթութիւններէն ետքը քանի մը ամիս Գաղղիայի զօրքը թէ Իտալիայի մէջ ու թէ անոր սահմանները Ալպեան լեռանց վրայ անգործութեան մէջ մնաց. մինչեւ Հոկտեմբեր ամսոյն մէջ՝ Աւստրիայի ու Անգղիայի զօրքը յառաջ քաշելով, փորձ մը փորձեցին Սաւոյայի վրայ յարձակիլ, եւ միանգամայն Գաղղիացւոյ Գենուայի հետ ունեցած հաղորդակցութիւնը կտրել: Աւստրիայի զօրաց Գոլլրեմոյ հրամանատարը յառաջ կը քաշէր, բայց այնպիսի դանդաղութեամբ, որ Գաղղիացիք բաւական ժամանակ ունեցան՝ հարկաւոր պատրաստութիւնները տեսնել: Այսպէս պատրաստուելէն ետքը՝ Պոնափարդէին հրամանատարութեամբն Ալպեան լեռանց մէջերը Աւստրիայի զօրաց վրայ յարձակեցան, որոնք ութ հարիւր հոգի կորսնցընելէն ետքը՝ ետ քաշուեցան: Այսպէսով Գաղղիացիք իրենց Գենուայի հետ ունեցած

հաղորդակցութիւնը պահեցին ու իրենց զօրքը մինչեւ ան ատեն բռնած տեղերուն մէջ հաստատ մնաց:

Բաներն աս վիճակին մէջ գտնուելով, Իտալիայի այլեւայլ տէրութիւնները կը բաղձային Գաղղիայի հետ խաղաղութիւն ընել: Սարդինիայի տէրութիւնն իր առջի զօրութենէն ինկած ըլլալով, ալ չէր ուզեր նորէն կռուոյ մէջ մտնել: Տոսկանայի մեծ դուքսը, որն որ Անգղիացւոյ նաւատորմին սպառնալէքէն ստիպեալ՝ ակամայ իր չեզոքութիւնը թող տուած էր, միշտ կը բաղձար իր առաջուան չեզոքութեան վիճակը դառնալ: Ասոր համար սկսաւ հասարակապետութեան հետ բանակցութեան մէջ մտնել ու վերջապէս (1795. Փետր. 9.) երկու տէրութեանց մէջ խաղաղութեան ու բարեկամութեան դաշինք հաստատուեցաւ: — Վենետիկոյ հասարակապետութիւնը, որն որ իր դեսպանը Գաղղիայէն ետ կանչած էր, փութաց ծանուցանել՝ որ անոր տեղ ուրիշ մը անուանած է: Եւ իրօք Ապրիլի մէջ թէ Վենետիկոյ ու թէ Տոսկանայի նոր դեսպանները փարիզ հասան ու դաշնաժողովոյն գահերէցին ներկայացան: — Նոյնպէս Հռոմայի դահլիճն ալ իր երկրին մէջ Գաղղիացւոյ դէմ եղած թշնամական դէպքերուն վրայ իր տհաճութիւնը յայտնեց: Միայն Նէպոլոնոյ տէրութիւնը, որուն թագաւորն հին մասնաւոր թշնամութեան հոգի մը ստացած էր Գաղղիացւոյ դէմ, Անգղիացւոյ յորդորանքին ու հնարքներուն հետեւելով՝ չէր ուզեր ամենեւին խաղաղութեան վրայ խօսիլ:

Նոյն միջոցին հարկ եղաւ Իտալիայի ու Ալպեան բանակներուն մէկ բաժինն ուրիշ տեղ խաւրել: Ասով Գաղղիայի զօրութիւնը Իտալիայի մէջ տկարացաւ, որով Գելլերման հրամանատարը ստիպեցաւ ետ քաշուիլ, եւ միայն Ալպեան լեռանց կողմերն իր զօրութիւնը ժողովել: Բայց նոյն զօրապետին տեղ Շերէր յաջողակ ու քաջ զօրապետը զօրաց հրամանատարութիւնն առնելով, Նոյեմբեր ամսոյն 23ին իր 36 հազար զօրքով յանկարծակի Աւստրիայի ու Սարդինիայի միացեալ բանակին, այսինքն 45 հազար զօրաց վրայ յարձակեցաւ, եւ Լոանոյ քաղաքին մօտ մեծ յաղթութիւն ստացաւ: Ասոր վրայ չէ թէ միայն Սարդինիայի տէրութիւնը, հապա բոլոր Իտալիա դարհուրած՝ ինք զինքը բոլորովին Գաղղիացւոյ իշխանութեան տակ ինկած կը սեպէր: Բայց եղանակին անյարմարութիւնն ու օգին խառնակութիւնը թող չտուին որ Գաղղիացիք աս յաղթութենէն ետքը Իտալիայի մէջ յառաջ քաշէին: Աս պատճառին համար Վերակացուաց ժողովը (Directoire) զՇերէր հրամանատարութենէն հանեց ու անոր տեղը՝ Իտալիայի բանակին վերին հրամանատար կարգեց զՆաբոլէոն Պոնափարդէ, որն որ շուտ մը Նիսա գնաց (1796. Մարտ. 26):

Պոնափարդէ բանակին կարօտութիւններն ըստ կարի շուտով լեցընելու համար՝ Գենուայի հասարակապետութեան հետ մասնաւոր դաշինք դրաւ՝ զօրաց կարեւոր ըլլող պարէնը տալու. նաեւ Գաղղիացւոյ մէկ նաւուն, նոյն հասարակապետութենէն՝ բռնած չեզոքութեան հաւաքով՝ տրուած ֆլուսին դէմ, պահանջեց որ Վաւի բերդը

Գաղղիացւոց յանձնուի, որն որ Գենուայէն Միլան երթալու ճամբուն պաշտպանութեան ու ապահովութեան համար հարկաւոր էր: Ետքը իր հրամանին տակ ըլլող քանի մը զօրապետներուն, որ էին Մասենա, Օժըրոյ, Լահարբ, Պէրթիէ, եւ այլն, 43 հազարի զօրաց այլեւայլ բաժինները յանձնելով, տրուելու պատերազմին յատակագիծը շինեց ու կարգերն որոշեց: Սարգիսիացւոց զօրաց թիւը ան ատենները իբր 22 հազարի կը հասնէր Գալլի զօրապետին հրամանատարութեան տակ, իսկ Աւստրիայի զօրաց թիւն էր՝ 36 հազար, որոնց հրամանատար էր եօթանասունուերկու տարեան քաջ ու հմուտ Պոլէո զօրապետը: Երկու կողմանէ ալ կարեւոր պատրաստութիւններն ըլլալէն ետքը, Ապրիլի 11ին երկու թշնամի բանակները Գենուայի մօտերը ծովու քով իրարու դիմաց ելան. Պոլէո՝ Լահարբին հրամանին տակ դէպ ի Գենուա յառաջացող Գաղղիացւոց զօրաց բաժինն դէմ շարժելով՝ զանոնք ետ վերստեց: Օժըրոյ զօրապետը՝ որ Գաղղիացւոց բանակին կենդրոնին հրամանատար էր, Աւստրիացւոց բանակին դէմ խաւրեց Ռանբոն հազարապետը, որն որ Մոնդէնոդդէի քով այնպիսի հաստատութեամբ նոյն բանակին վրայ յարձակեցաւ, որ Աւստրիացիք վայրկեան մը տեղի տալու պէս կ'ըլլային, բայց նորէն յառաջ քալելով՝ Ռանբոնին գունդը մեծ նեղուլութեան մէջ ձգեցին, որուն անհնարին քաջութեամբ ու յուսահատութեամբ կռուած ատենը՝ Պոնաբարդէ իր զօրաց աս բաժինն ասանկ վտանգի մէջ գտնուիլն իմանալով, շուտ մը օգնութեան հասաւ ու ամէն հնարքը բանեցնելով՝ ցանկացած յաղթութիւնը ստացաւ: Բայց ասով դո՛ւ չեղաւ, հապա ուղեց Աւստրիացւոց զօրքը Սարգիսիացիներէն բոլորովին զատել, զորն որ երկրորդօրը (Ապր. 13.) Բիէմնդէի Միլեզիմոյ աւանին մօտերը յաջողեց: Այսպէս երկու դաշնակից բանակներն իրարմէ բաժնուելէն ետքը՝ Պոլէո զօրապետն իր Աւստրիացիներովը Լոմբարտիա քաջուեցաւ: Ասոր վրայ Պոնաբարդէ իր բոլոր ուժը Սարգիսիացւոց դէմ դարձուց, որոնց վրայ (Ապր. 20. 21.) Չեւա ու Մանտովի քաղաքներուն մօտ փառաւոր յաղթութիւն մ'ընելէն ետքը՝ մոտա Բերասգոյ քաղաքը, որն որ միայն տասը միլոնով Գուրինէն հեռու է:

Պէտի շարունակութիւն:

— ❧ —

ՊԵՏՄԵՐԱՆ

Քարենար գող մը:

Վեկտեմբերի կարճատեւ օրերուն յաջորդող տխուր ու պաղ իրիկուն մը, երբ առատ ձեան տարափ մը Աստուրիայի լեռանց ստորոտն եղող գեղի մը վրայ կ'իջնար, թուի վերարկուի փաթթուած յաղթահատակ մարդ մը կրկին կրկին կը զարնէր գեղին տներէն մէկուն դուռը, որն որ ուրիշ բնակարաններէն քիչ մը հեռու էր: Աերջապէս դուռը բացուեցաւ, եւ հասակն առած կին մը դրան սեամին վրայ երեւցաւ:

Սիրելի խաթուն, ըսաւ օտարականը, ինձի ձեր

տան մէջ աս գիշերուան համար դիշերօթ մը կը շնորհէք: Վասն զի պատուաւոր ասպետի մը անկարելի է աս զարհուրելի փոթորիկին ժամանակը դուրսը բաց դաշտի վրայ անցընել:

Բարով եկաք, պատասխան տուաւ պառաւը, որն որ կ'երեւար թէ սրտին մէջ ունեցած տրամութիւնը ծածկելու կը ջանար. այսօր կրնամ ձեզի տպաստանաւորան մը տալ. երանի թէ վաղը ես ալ ինձի համար կարող ըլլայի տպաստանարան մը գտնել:

Ճամբորդը ներս մտաւ, անմիջապէս դնաց կրակարանին քովը նստեցաւ, ցրտութենէն ընդարմացած մարմինը տաքցուց: Քանի մը վայրկեան լուութեամբ անցընելէն ետեւ, վերջապէս օտարականը պառաւին ըսաւ. ինձի շատ տրտում կ'երեւաք. կրնայի արդեօք աս տրտութեան պատճառն իմանալ:

— Ո՛հ, Պարոն, լալու եւ տրտմելու շատ պատճառներ ունիմ. առկէ վեց ամիս յառաջ սիրելի ամուսինս կորսնցուցի, երկարատեւ ու տաժանելի հիւանդութեամբ մը, որն որ բոլոր ինչքերս սպառեց:

— Ձեզի օգնելու համար զաւակ չունիք:

— Երկու որդի ունէի. մէկը պատերազմի մէջ մեռաւ, մէկը զաղթականութեանց մէջ զինուորութիւն կ'ընէ: Ես առանձին մնացած եմ: Բնակած տանս տարեկան վարձքը վճարելու ժամանակը հասած ըլլալով, վաղը հարկը ֆրանգ վճարելու եմ, ուր որ ես աս վայրկեանի մէջ եւ ոչ մէկ ֆրանգ ունիմ: Տանտիրոջս աղաչեցի որ քիչ մը ժամանակ ալ սպասէ. բայց աղաչանքս բոտութեամբ մերժեց. եւ աս կողմերը քսանէն աւելի վարձու տուած կալուածներ ունեցողը՝ սպառնաց ալ որ եթէ վաղը կէսօրը ամբողջ գումարը չեմ հատուցաներ, զիս բռնութեամբ տնէն կը հանէ:

Ո՛ր կը բնակի աս անգութ մարդը, հարցուց օտարականը:

— Լեռան մէկալ կողմը:

— Ուրեմն տեղը դառնալու համար՝ ժայռերուն չորս կողմը դարձող ճամբէն անցնելու է:

— Այնպէս է. անկից ուրիշ ճամբայ չկայ:

Հոս խօսակցութիւնը դադարեցաւ: Նոյն միջոցին ձիւնը կարած էր: Անձանօթը վերարկուն վրան նետեց, լայն եղջերով գլխարկը գլուխը դրաւ, եւ սեղանին վրայ ստրկով լեցուն քսակ մը նետելով, Ահաւոսիկ հարկը ֆրանգ, ըսաւ, առիկայ տանտիրոջ տուր. բայց իրմէ ընկալագիր մ'առ:

Խեղճ պառաւն աշուրներուն չէր կրնար հաւատալ. յառաջուան յուսահատութիւնը մէկէն ուրախութեան փոխուեցաւ. իր բարերարին վերարկուն բռնած՝ յորդարցունք թափելով, Ո՛հ, Պարոն, գուշեց, դուք հրեշտակ մըն էք, որ երկինքէն իջաք՝ զիս յուսահատական վիճակէս հանելու: Երկնից բոլոր սուրբերը ձեր գործքերուն յաջողութիւն շնորհեն:

Օտարականն աս խօսքերը լսելով, սկսաւ քթին տակէն ծիծաղիլ, եւ հեռացած ատեն՝ պառաւին կրկին ու կրկին յանձնեց որ ընկալագիր առնելու չմոռնայ:

Երկրորդ օրը գեղին ժամացոյցը տասուերկու զարկած միջոցին՝ ագահ տանտերը պառաւին առջեւ տնկուեցաւ։ Հաստատութեամբ միտքը դրած ըլլալով որ տան վարձքը պիտի չընդունի, մէկէն սկսաւ սպառնալիս ձայնով մը պոռալ։ Կամ ստակը տուր, կամ անէն դուրս ելիր։

Քիչ մը քաղաքավարութեամբ խօսէ, պատասխանեց պառաւը. մի վախնար ստակդ կ'առնուս. բայց նախ ընկալագիր մը գրէ . . . : Հիմակուան ատենս մարդ գործքերն ապահովութեամբ գործելու է։

Տանտերն ուրախութեամբ ու զարմացմամբ լեցուած՝ գրպանէն գրչաման մը հանեց, զօրն որ միշտ քովը կը կրէր, եւ անմիջապէս ընկալագիրը գրեց։ Ասոր վրայ պառաւն ալ հարկը ֆրանսիացի համբեց, եւ յաղթանակաւ մինչեւ տան դուռը հետը գնաց։

Կալուածատէրը սկսաւ զուարթութեամբ ետ դառնալ։ Բայց հաղիւ թէ ժայռերուն վրայի ծամբուն կէսը

հասած էր, մէյ մ'ալ վերադառնալի մը փաթեթուած մէկն առջեւն ելաւ, եւ ատրճանակը կուրծքը կաթնցընելով՝ Բասիկը կամ կեանքդ, պոռաց։

Քովս ստակ չունիմ, Պարսն դող, պատասխանեց ագահը՝ բոլոր մարմնով դողալով։

Գիտեմ որ ունիս, գոչեց գողը որտաքնդուստ ձայնով. քիչ մը յառաջ խեղճ այրին չկողոպտեցիր, անդունթ մարդ։ Շուտ ստակը հանէ, ապա թէ ոչ՝ մեռած ես։

Աս ըսելով, ագահին մօտեցաւ, եւ իրեն օգնեց գրպանները պարպելու։

Անտարակոյս ընթերցողն աս գողին սով ըլլալն իմացաւ։ Իրօք ալ մեր բարերար օտարականն էր, որն որ լեռան վրայ դարանի մտած՝ աղքատ այրեցն տուած ստակը հարուստ ագահէն ետ առաւ։ Պատմութիւնը կ'աւելցնէ որ պառաւին տուած ստրկին տոկոսիքն ալ առաւ. տուած ստակէն շատ աւելի բան գտնելով ագահ տանտիրոջ քսակին մէջ։

ԲԱՐՈՅԱՎԷԳ

Հ Ե Ղ Ի Ն Է

Նոյն միջոցին մայրերնին ներս մտաւ, եւ կուռոյն պատճառը չբնած՝ իբրեւ թէ պատկը միշտ իրաւունք ունենայ, Ատեղն վրայ յարձակեցաւ, որուն մեծ ծարտարութիւն պէտք եղաւ ձեռքէն աղատելու համար։

Ետքը դաժանութեամբ մը Հեղինէին նայելով, որն որ կողմ մը նստած՝ ձեռք գործը յառաջ կը տանէր, երեսն ի վեր՝ Ահա ձեր գործքերուն պտուղը, պոռաց։ Քիչ մը ժամանակէ վեր՝ Ատեղ այնչափ փոխուած է, որ ալ չիճանցուիր։ Յառաջագոյն պատկի եզրայրները կը սիրէր. իսկ հիմայ երեսնին չնայիր։ Ան ատեն միայն գոհ կ'ըլլայ, երբ որ զանոնք թող տալով՝ ձեզի հետ ընկերութիւն կրնայ ընել . . . :

Բայց ըսէք նայիմ, աս շիթութեան պատճառն ի՞նչ է։

Ես . . . ես . . . պատասխանեց Հեղինէ գողգողալով, սուղաղի ես . . . :

— Ախնայաւ բան չկայ, միայն ըսէք թէ յանցանքը որունն է. Ատեղն, թէ՛ եղբորը։

Հեղինէ չէր համարձակեր պատասխան տալ, որովհետեւ ըլլալը կը գուշակէր։ Բայց տիկինն այնչափ սափեց որ վերջապէս մեղմ ձայնիւ մ'ըսաւ թէ Ատեղ եղբորը խաղաղիկն ըստ պատահման կոտորած ըլլալով եւ տեղն ուրիշ մը տալ խոստանալով, կարծեմ թէ . . . :

Յանցանք չունի, անանկ չէ՞, պոռաց կինը սաստիկ բարկութեամբ։

Կարծեմ թէ, տիկին, Ատեղ աս գործքիս մէջ բոլորովին յանցանքէ ազատ է, պատասխանեց Հեղինէ աւելի համարձակութեամբ։

— Էւ դուն կը յանդգնիս դիմացս անանկ խօսելու։ Ի՞նչ, ուրեմն կը կարծես որ աղիկս անիրաւութեամբ յանդիմանե-

ցի։ Հիմայ քեզի կը սորվեցնեմ որ ուրիշ անգամ հետս աւելի մեծարանք խօսիս։

Աս ըսելով, խեղճ օրիորդին վրայ դիմեց, եւ արդէն մէկ երկու ապտակ զարկած էր, երբ որ Ատեղ հօրը հետ ներս մտաւ։

Պր. Լարոշ կնիքը բարկութեան պատճառը հարցուցած ատենը, Հեղինէ դուրս ելաւ, խուցը քնաց, ուր ցաւերու տակ ընկճած՝ աթոռի մը վրայ նետուեցաւ։ Բայց շուտ մը արտասուակեց աչուքները դէպ ի երկինք վերցընելով՝ Աստուծոյ համբերութեան սոյն ինդրեց։

Նոյն միջոցին Ատեղ քովը գալով, Սիրելի՛ Հեղինէս, ըսաւ, աս կրած վշտիդ պատճառն ես եմ։ Ո՛հ, սիրելիս, կրնամ յուսալ որ ինծի չես սրբողիր։

Հեղինէ ձեռքն անոր երկնցընելով, Չէ թէ միայն անիրաւ՝ այլ նաեւ անմտական գործ կ'ընէի, պատասխանեց, եթէ ինծի ցուցուցած բարեկամութիւնդ մոռնայի, պարզապէս սնոր համար՝ որ մայրդ հետս խառութեամբ կը վարուի։

— Ուրեմն կ'ուզեմ, Հեղինէ, որ իրաւունք բարեկամ ըլլալէն զատ, մէկգլմէկ իրբեւքոյր նկատեմ։

Ամենայն սիրով, գոչեց որը օրիորդը, ասով մօրս մահուան վրայ ունեցած ցաւս քիչ մը կը մեղմնայ, եւ աշխարհքիս մէջ բոլորովին աւանդ աղբականի չեմ մնար։ Եւ եթէ երբեք . . . :

Լարոշ տիկինը՝ որն որ երկու օրիորդաց խօսակցութիւնը դռնէն մօտիկ կ'ընէր, յանկարծ ներս մտնելով, Շատ աղէկ, ըսաւ բարկութեամբ Ատեղին։ Ուրեմն բաւական չէ երկու քոյր ունենալը. կ'ուզես երրորդ մ'ալ ունենալ։ Բայց դիմանա որ ես ասանկ չիճու բարեկամութիւններէն չեմ անորժիր, եւ չեմ ուզեր որ զաւակներուս վրայ տեսնեմ։ Իսկ դուք, օրիորդ, կեղծաւորներուն գլուխն էք։ Որպէս զի տղացի հօրը սիրաւ շահիք, անանկ կը ձեւացընէք՝ որ զիրենք իրբեւ եղբայր ու քոյր կը սիրէք։ Բայց ի՞նչպէս կրնաք մոռնալ որ դուք աշխուական անէ օրիորդ մըն էք, իսկ մենք խեղճ վաճառականի ընտանիք։ Ստիպեցի դիմացք որ այս ամենայն Պր. Լարոշին պիտի իմացնեմ. բաւական ատեն զինքը խաբեցիք. ալ ժամանակը հասաւ որ

ան ալ աչուքները բանայ եւ զձեզ ճանչնայ։ Աս ըսելէն ետեւ՝ դուրս ելաւ, աղբական ալ հրամայելով որ ետեւէն գայ։

Ան ծաղրական ու արհամարհական կերպը, որով չարասիրտ կինը Հեղինէին աղջնակաւնութիւնը յեշտակած էր, ստուգիւ գիւ զորք օրիորդը վճատութեան մէջ ձգած կ'ըլլար, եթէ տառապանաց դպրոցին մէջ մեծ հաստատամտութիւն ու զօրութիւն ստացած չըլլար։ Ուստի նոյն խօսքերուն մէկէն իր վրայ պատճառած այլալուծութիւնը շուտով դադրեցաւ, եւ ինք նորէն հասնաւ դարձութիւնը գտաւ։

Պր. Լարոշ որն որ բոլոր ան օրը անհանգիստ էր, իրիկունը կանուխ անկողին մտաւ։ Ուստի եւ կինը չկրցաւ նոյն իրիկունը հետ ուղածին պէս խօսիլ։ Բայց երկրորդ օրը՝ առտուանց կանուխ քովն երթալով, սկսաւ ծաղրական կերպով իրեն շնորհաւորութիւններ ընել զաւակներուն այսպիսի սքանչելի դաստիարակուհի մը գտնելուն համար։

Ի՞նչ ըսել կ'ուզես, հարցուց Պր. Լարոշ, խօսքերէդ ամենեւին բան մը չեմ հասկնար։

Ի՞նչ կ'ուզեմ ըսել. աս ըսել կ'ուզեմ որ Հեղինէ տներնիս անձնելով՝ շատ խոհեմական գործք մը գործած ես։ Երեկ լեցի որ Ատեղ հետն այնպիսի կերպով կը խօսակցէր, որուն ամենեւին չես հաճիր, եւ ոչ ալ ես կը հաւնիմ. որովհետեւ դեռ աս հասակ անձանց զուխները կը տաքցընէ։ Իրենց խօսքերը լսած ատեն մարդ կարծէ թէ Տամին ու Պիթիաս մըն են, մէկը մէկալին տեղ իր կեանքը զոհելու պատրաստ։

— Աս իրենց բարեկամութենէն ի՞նչ փաստ կրնայ ըլլալ։

— Ի՞նչ փաստ կրնայ ըլլալ. դուն փաստ չես տեսներ։ Ուրեմն բոլորովին կոյրցեր ես։ Ատեղ կ'ուզէ որ քրոջ պէս ըլլայ Հեղինէին հետ, որուն հետ բարեկամ ըլլալուն ես գոհ չեմ։

Ըսածներէդ բան մը չիճեստելի, պատասխանեց Պր. Լարոշ, կնիքը հետ խօսած ժամանակը հասարակօրէն պահած չափաւորութիւնը մէկդի թող տալով։

Կինն ասոր վրայ այնչափ այլալուծեցաւ, որ լեզուն կ'ապուրելով՝ չկրցաւ պատասխան

տալ: Ասով էրիկն ատեն ունեցաւ յառաջուրնէ աւելի քաղցրութեամբ ու մեղմով հետեւեալ խօսքը զրուցելու: Անանկ բանի մը վրայ կը նեղանաս, որ քեզի ուրախութիւն պատճառելու էր: Պէտքիկ օրիորդին բարեկամութիւնը մեր աղջկան փառապարտ չըլլալէն զատ՝ շատ ալ օգուտը ած է: Արդէն դուն ալ միտ դրած պիտ'որ ըլլաս որ ալ Ատէլ յառաջունընէ: Հիմայ հեզ, քաղցր, բարեբարոյ, եղբայրասէր դարձած է: Հիմայ զինքը յանդիմանած ժամանակդ՝ յառաջունան պէս դէմ չիկտար: Եղբայրներն ու քոյրերը զինքը նեղացուցած ժամանակնին՝ միշտ կը համբերէ, եւ միշտ պատրաստ է զիրենք հաճեցնելու...:

Աղէկ չըսի՞ որ դուն կողոցեր ես, պուռաց կնիւր, երբ որ լեզուն քակուելով՝ կոցաւ խօսիլ: Չէս տեսներ որ Ատէլ Հեղինէին հետ կապուելով, իր ընտանիքէն բոլորովին կը հեռանայ: Ի՞նչ, կարծես թէ չեմ գիտեր՝ որ զինքը յանդիմանած ժամանակս, միթիւրութիւն գտնելու համար՝ իր սիրելի բարեկամին... չէ, իր սիրելի քոյրը քովը կ'երթայ...:

Կ'աղաչեմ, ալ բաւական է, ըսաւ վաճառականը. ասոր վրայ ուրիշ անգամ կը խօսինք: Այսօր այնչափ աղէկ չեմ, բոլոր գիշերն անհանգստութեամբ անցուցի. չուզեցի բան մ'ըսել, որպէս զի քուեզ չվրդուլեմ, կարծելով որ բան մը չէ. բայց աս առտու աւելի գէշ կ'իմանայ: Ուստի շնորհք ըլտ՝ բժիշկը կանչել տուր:

Կիկն առջի բերան չկրնալով հաւատալ որ մարդ կարենայ ամբողջ գիշեր մը անհանգիստ ըլլալ՝ առանց ձայն հանելու, ան ալ՝ միայն ուրիշները չվրդուլելու համար, տարակուսելով մը էրկանը երեսնայեցաւ: Բայց երեսին գուռատուութենէն՝ ըսածին ստուգութեան համոզուելով, շուտ մը բժշկին մարդ խաւրեց:

Քիչ մը ետքը բժիշկն եկաւ, եւ երկայն ատեն հիւանդին քովը մնաց: Գուռ ելած ատենը՝ Ատէլ ու Հեղինէ, որոնք դրանք քով իրեն կը սպասէին, երեքը նայեցնուն պէս՝ այլալուծեանէն իմացան որ Պր. Լարոշն հիւանդութիւնը վտանգաւոր է: Բժիշկը հետեւեալէն ետքը՝ երկու օրիորդը կամացուկ մը հիւանդին խոցը մտան:

Պր. Լարոշ ցած ձայնիւ մը զԱտէլ քովը կանչելով, Հո՛ս ես, աղջիկս, ըսաւ. դարձեալ մօրմէդ յանդիմանութիւն լսե՛ր ես:

— Ո՛հ, բան մը չէ:
— Ամենայն ինչ իմացայ, սիրելի՛ աղջիկս. բայց ըսէ ինծի, մայրդ սրտանց կը սիրես, անանկ չէ՞:

— Այո, բոլոր սրտանց կը սիրեմ, թէեւ հետս երբեմն խտուութեամբ կը վարուի:

— Շատ աղէկ: Արդէն գիտես թէ երբ որ Աստուած զաւրկներուն հրամայեց որ ծնողքնին սիրեն, չըսաւ թէ ծնողք ամենեւին սրկատուութիւն պիտի չունենան... Իսկ ինծի ամենէն աւելի ցաւ պատճառողն ան է՝ որ Հեղինէ այնչափ նեղութիւն կը կրէ, ուր որ արժանի է երջանիկ ըլլալու: Ինքն ո՞ւր է:

Հեղինէ աչուքներէն արցունք թափելով՝ անկողնոյն մօտեցաւ:

Մի՛ լսք, օրիորդ, ըսաւ Պր. Լարոշ,

արդէն գիտեմ թէ որչափ վիշտ կը կրէք: Բայց Աստուած ալ կը տեսնէ, ուստի իմ ընեմ չկրցածս՝ ինք կ'ընէ:

Հեղինէ լալը յառաջ կը տանէր. բայց աս թափած արցունքներուն պատճառը՝ Պր. Լարոշն կարծածին պէս՝ կրած նեղութիւնը չէր: Ստոյգ է, խտաւորութիւնը մէկ կրածները սիրտը շատ վերադարձ էին. սակայն եւ այնպէս իր բարեբարին խոցը մտնելով՝ անոր դեղնած դէմքը տեսած ատեն՝ ամէն բան բոլորովին մոռցած էր: Իսկ յառաջ պատմական ան էր, որ մէկէն միտքն եկած էր թէ կարելի է աս իր միակ բարբարոն ու պաշտպանն ալ կորսնցնել. որով արտաքոյ կարգի այլալուծեալ, մտածելով թէ երկրորդ անգամ մը որբ ու անօգնական պիտի մնայ:

Հիւանդը ջանաց Հեղինէին ցաւն ու տրտմութիւնը մեղմացնել. բայց քիչ մը ետքը այնչափ տկարութեան մէջ ինկաւ, որ հարկադրեցաւ լռել:

ԳԼՈՒԽ ԺԱ.

Պր. Լարոշ երկայն ատեն անհանգիստ ու խռովեալ կեդրով քնանալէն ետեւ, բղբով ջերմամբ մը արթնացաւ, եւ երեք օր նոյն վիճակին մէջ մնաց: Աս միջոցին Ատէլ ու Հեղինէ քովէն չէին բաժնուեր: Իսկ Լարոշ տիկինը թող կու տար որ անոնք հիւանդը հոգան, որով ինք ազատ կ'ըլլար պարտական եղած խնամքն անոր տանէն:

Երրորդ օրը իրիկուսան մօտ հիւանդը ինք զինքը քիչ ալ աղէկ զգալով, փութաց եկեղեցւոյ խորհուրդներն ընդունելու: Քառսրդ մը վերջը՝ զՀեղինէ եւ զԱտէլ քովը կանչելով, տկար ու դողդոջուն ձեռուրներով անոնց մէջ մէկ ձեռքը բռնեց ու այսպէս խօսեցաւ:

Սիրելի՛ Ատէլ, Հեղինէին բարեկամութիւնը ստանալովդ, այնպիսի բարեկամ մը դատար, զորն որ Հոգին Սուրբ գանձ կ'անուանէ, կը բարձրամ որգէզ կապող բարեկամութեան կապերն օրէ օր աւելի հաստատուն: ԶՀեղինէ Աստուծոյ ետքը քեզի կը յանձնեմ. մի մոռնար որ անիկայ որբ է, եւ թշուառութեան մէջ գտնուած ատենը՝ հայրը զինքը քովն առաւ:

Իսկ զձեզ, սիրելի՛ Հեղինէս, որչափ կը բաղձայի որ չմոռնա՝ անպահովագոյն ու լաւագոյն վիճակի մը մէջ տեսնեմ: Կը յուսայի որ կարենամ ձեզի օգնել. բայց Աստուած՝ որ մարդկան խորհուրդներուն վրայ կը ծիծաղի, ուրիշ կերպ կարգադրեց, որպէս զի միշտ յիշենք թէ մեր բախտն իր ձեռքն է: Սակայն իր ամենաշօք ձեռքը ձեռք վրայէն չիվերցնելու: Զձեզ ան անձէն բաժնելով, զորն որ իբրեւ միակ նեցուկնիդ կը համարէիք, կ'ուզէ որ բոլոր յոյսերնիդ իր նախախնամութեան վրայ դնէք: Ինչպէս որ սկսած էք՝ անանկ ալ շարունակեցէք, եւ ան ատեն ստուգիւս աշխարհքիս մէջ ալ երջանկութիւննիդ կը գտնէք: Շնորհակալեմ զաւակներուս կրթութեան համար ու նեցած հոգեբնութիւնը կը յուսամ որ Ատէլ ապերախտ չ'ըլլար. բայց...:

Աս ըսած ժամանակը՝ ցաւազին հայեցուածով չորս կողմը նայեցաւ, եւ կինը շտեմնելով, Մայրդ ո՞ւր է, հարցուց աղջկանը:

Քիչ մը հանգչելու համար՝ հիմայ դուրս ելաւ, պատասխանեց Ատէլ. Եթէ կ'ուզէք՝ երթամ կանչեմ:

— Չէ, աղջիկս, թող տուր որ հանգչի: Ասկից ետքը հիւանդը քիչ մը ժամանակ լուռ կեցաւ. եւ իմանալով որ ալ մահը հասած է, երկու օրիորդներն օրհնեց ու հանդարտութեամբ հողին աւանդեց:

Ատէլն լալու աղաղակէն բոլոր ընտանիքն աս աղէտալի դէպքն իմանալով, ամենքը մեռելին խոցը ժողվեցան: Նոյն ատեն Լարոշ տիկինն անանկ կեդրով մը վարուեցաւ, որ աւելի թատերական խաղի մը վայելէ էր, քան թէ սրտի մէջ զգացուած ցաւը յայտնելու: Շուտ մ'ալ մեռելոյն յուղարկութեան պատրաստութիւնները տեսնելու հոգը կարծես թէ ուրիշ ամէն բան իրեն մոռցուց:

Իսկ Ատէլն ու իր բարեկամուհւոյն ցաւն ասկից շատ տարբեր էր: Երկուքն ալ մեռելոյն քովը ծուկ իջած, իրենց արտաստախառն աղօթքներն Աստուծոյ կը մատուցանէին:

Երկրորդ օրը հաղիւ թէ յուղարկուութիւնը լինեցած էր. Լարոշ տիկինը զՀեղինէ իրեն կանչել տալով, Օրիորդ, ըսաւ, կարծեմ՝ հարկ չէ զրուցել որ էրկանս մահը զիս կը ստիպէ տանն ծախքերը թէթեցընելու: Անոր համար՝ ալ զձեզ տունս չեմ կրնար պահել. թէպէտ եւ ասոր վրայ շատ կը ցաւիմ, որովհետեւ այսպէսով զաւակներս ձեզմէ ընդունած կրթութիւնէն պիտի զրկուին:

Տիկին, պատասխանեց որբ օրիորդը՝ պարագայ տեղ ջանք ընելով այլալուծութիւնը ծածկելու, պատրաստ եմ հնազանդելու: Ե՛րբ կը բաղձար որ երթամ:

Աս անակնկալ հարցման վրայ կինը խռովեցաւ, եւ իր անազօրունութեան վրայ ամբցաւ: Բայց սաստիկ բարձրամիտ ըլլալով, չուզեց խօսքը ետ առնուլ. ուստի առերեւոյթ հանդարտութեամբ մը, Գիտեմ որ, ըսաւ, ձեզի խիտ ծանր պիտի գայ աղջկանէս բաժնուելնիդ. անոր համար կարծեմ թէ աս բաժանումը որչափ որ շուտ ըլլայ, այնչափ աղէկ է: Մարդ գգուարին գործի մը կատարումը՝ որչափ աւելի կ'ուշացնէ, այնչափ աւելի դժուալութիւն կը մեծնայ:

Աս վերջին խօսքերով Լարոշ տիկինը ինչ ըսել ուզելն իմանալով Հեղինէ, Լաւ է, ուրեմն հիմակ անմիջապէս կ'երթամ, պատասխանեց:

Բայց թէպէտ չէր գիտեր թէ ո՞ւր պիտի երթայ, ի վերայ այսօր ամենայնի սրտին մէջ ո՞չ զինքը մերժող կնոջ դէմ ատելութեան զգացում մ'ունեցաւ, ո՞չ ալ յուսահատութեան խորհուրդ մը: Միտքը բերաւ իր բարեբարին նախնիթաց օրուան խօսքը, թէ Աստուած զինքն ամէն մարդկային օգնութեան զրկելով, կ'ուզէ ստիպել որ բոլոր յոյսն իր ամենակարողութեան ու ողորմութեան վրայ դնէ: Այսպէսով հանդարտ սրտով խոցը գնաց, սկսաւ զգեստներն եւ ուրիշ ունեցածք արկիւն մէջ տեղաւորել:

Ինք աս գործողութեան զբաղած ատեն, Ատէլ ներս մտաւ, եւ սաստիկ այլալուծութեամբ նոյն պատրաստութեան պատճառը հարցուց: